

Որոշ է որ այս աշակերտական ցանկը պետք է սրբազան Համալսարան-Գրիգոր Տարօնեցի եւ ոչ թէ Համալսարան-Թորոս վարդապետ կամ Համալսարան-Գրիգոր, Արճիշեցի Չորթան-Թորոս վարդապետ Գրիգոր Տարօնեցի: Համալսարանի աշակերտներուն շարքին ի Երզնկայ (Կայիփոս եւ Աւագ վանք) ոչ Թորոս մը եւ ոչ ալ Գրիգոր Արճիշեցի Չորթան կայ: Յանկերու այս խանգարեալ շարքին հեղինակը ըլլալու է Կարապետ Բաղիշեցին՝ որ ժէ դարուն միայն կազմեց իր ցանկը:

Ուրեմն յարգելի գիտնական Հայրը կը սխալի նոյնիսկ նոյնացման կասկած մը սնուցանելով Թորոս Մշեցիի եւ կամ Տարօնեցիի ու Համալսարանի աշակերտ նկատուած Թորոս վարդապետի մէջեւ, երբ մանաւանդ վերջնոյն ոչ միայն ինքնութիւնը այլ եւ շատ հաւանաբար գոյութիւնը կասկածելի է կամ բոլորովին անձանօթ:

Այսքանով առ այժմ կ'աւարտեմ Թորոս Տարօնեցի գրիչ-մանրանկարիչ-ծաղկող տաղասացին մասին իմ գրութիւնը:

Հ. Ակինեանի ենթադրութիւնները երեք Թորոս Տարօնեցիներու մասին եւ չորրորդ մըն ալ իբր 1458ական թուականներուն տաղասաց Երզնկայի մէջ, բոլորովին անընդունելի են, ինչպէս որ արդէն ցոյց տուի:

Նախ Թորոս Տարօնեցիի մասին մեզի ցարդ հասած նիւթերը անոր մէկ անձ ըլլալուն մասին ոչ մէկ կասկած կու տան, ընդհակառակն շատ լաւ կը համաձայնին: Յետոյ իր դրազարական եւ մանրանկարչական երկերը, ինչ որ ինծի ծանօթ է, կը համաձայնին անոր մէկ անձ ըլլալուն: Երբոր 1311ին յիշեալ Թորոս սարկաւադ նկարիչը կարելի չէ նոյնացնել Տարօնեցիի հետ արուեստի պատճառաւ, ինչպէս նաեւ յիշատակարանի ձեւին համար, որոնք նմանաձեւ են Տարօնեցիի մեզի ծանօթ բոլոր յիշատակարաններուն: Մշեցի կամ աւելի լաւ Տարօնեցի տաղասացն ալ ըստ իս նոյն է գրիչ-ծաղկողին հետ՝ քանի որ իր տաղերուն ոճը որեւէ դժուարութիւն չի հաներ առ այդ: Նոյն ատեն իր տաղին մէկուն մէջ տուած տեղեկութիւնները ճշտու կը համապատասխանեն 1287ի Երզնկայի «աւագին» շարքին երբ «գրագում մարդ մեռաւ»: Այս շարքին փառ քաղաքն ու պարիսպ-

ները, քանի որ Ալա-էտ-Տին 1297էն քիչ վերջ ըստիսուեցաւ թէ՛ քաղաքը եւ թէ՛ պարիսպները վերստին շինել սրբատաշ քարով:

Անտարակոյս դեռ կան մեզի անձանօթ մնացած յիշատակարաններ Թորոս Տարօնեցիի դործին ու կեանքին մասին լոյս սփռող, որոնք դուցէ հետզհետէ յայտնուին: Հետաքրքրական է որ իրեն նման համբաւեալ գրիչ-ծաղկողի մը աշակերտներ չեն յիշուի: Անհանգարտ մէկը եղած ըլլալու է, ինչպէս կը տեսնուի իր ճամբորդութիւններէն, նա մանաւանդ ուսումնաստեմէ մէկը, քանի որ իրեն կը հանդիպինք մեր այն ատենուան գիտական-արուեստական լաւագոյն կեդրոններուն մէջ, որպէս Դրազարի, Երզնկա, Նորավանք (Սիւնիք), Գլաձոր, եւ այլն:

Իցի՛ւ թէ ինծի կարելի ըլլար հաւաքել բոլոր իր գեղարուեստական մանր ու խոշոր երկերուն լուսանկարները նախ քան իր մասին իմ ուսումնասիրութեանս հրատարակութիւնը:

Յ. ՔԻՒՐՏԵԱՆ

Ի ՈՒՐ ԳԻՏՈՒԹԵԱՆ ԵՒ ՃԵՄԱՐՏՈՒԹԵԱՆ

ԵՐԿՈՒ ՃՇԴՈՒՍ

«ԱԼ-Ի ՕՍՄԱՆ» ԵՒ ՈՉ «ԱԼ Ի Օսման»

Բազմավեպի 1946ի 11-12 թիւին մէջ, Պ. Յ. Քիւրտեան, գրախօսելով «Զաքարիա Աղուեցու Օրագրութիւն»ը, (էջ 339, սիւնակ Ա) հրատարակչին սխալը կը նկատէ «... չի գտնուի Օսմանայ երկիրն» խօսքին մէջ «Ալի Օսման» ընթերցումը, զոր կ'ուղղէ «ալ ի Օսմանայ երկիրն»:

Պ. Քիւրտեանի սրբագրութիւնը ճիշտ չէ ընաւ եւ հրատարակչին ընթերցումը մասամբ միայն սրբալալ է, եթէ կարելի է սխալ որակել ուղղագրութեան ընդհանրացած ձեւ մը: «Ալի Օսմանայ երկիրն» պէտք է գրել «Ալ-Ի Օսմանայ երկիրն», ուսմանութեան շեշտը ընկնով «Ալ»ին վրայ: Անոնք որ ծանօթ են թուրքերէնի, գիտեն թէ «Ալ-Ի Օսման» կը նշանակէ «Օսմանի ընտանիք», այսինքն «Օսմանի տուն» կամ «ցեղ» կամ «հարստութիւն»: «Ալ-Ի Օսմանի երկիր» զարձեալ կը նշանակէ «Օսմանեան կայսրութեան երկիրները»: «Ալ»ին յաջորդող ի ձայնը, որ չի գրուի արաբատա թուրքերէնին եւ պարսկերէնին մէջ, յատկացեալի նշանն է պարսկերէնի մէջ: «Ալ-Ի Օսման» պարսկերէն կազմութիւն մըն է:

ՔԵՐՈՐՈՂՈՒ Ո՞Վ Է

Դարձեալ Բազմավեպի Մայիս - Յունիս 1947ի թիւին մէջ, Պ. Քիւրտեան, խօսելով Պ. Ա. Ալ-Սոյաճեանի «Պատմութիւն Հայ Կեսարիոյ» անուն զրբին մասին կը գրէ (էջ 134). «Քէօն կամ Քօր-օղուն իրական դէմք մը չէ, այլ ժողովրդական ասանդութիւն մը ժՁ-ժէ դարէ շատ աւելի հին: 1939ին բարեկամս Հայկ Պէրպէրեան խիստ չափեալ մենագրութիւն մը հրատարակեց Արշակ Բ եւ Քեօրօղլու խորագրով, որ բնական է 1937ին հրատարակուած Կեսարիոյ պատմութեան համար Ալօյաճեան չէր կրնար օգտագործել»:

Իմ գրքոյկիս մասին Պ. Քիւրտեանի շնորհակալութիւն յայտնելով հանդերձ, պարտք կը հարկմ ճշտել թէ անոր մէջ իր ըսածին ճիշտ հակառակը ապացուցած եմ: Քեօրօղլու ո'չ թէ «ժողովրդական ասանդութեան» մը ստեղծած դէմքն է, այլ պատմական անձ մը, ձեռլալ ապւրտամբ մը եւ աշուղ մը: Այս տեսութիւնը հիմնադրուած է թուրք ֆուլքլորիստներուն կողմէ: Դրբոյկին յաւելուածին մէջ յիշած եմ արդէն թէ Պ. Ալօյաճեան, ինձմէ առաջ եւ անցողակի, ճշտած է Քեօրօղլուի ինքնութիւնը:

Փարիզ, 16 Յունիս 1947

ՀԱՅԿ ՊԵՐՊԵՐԵԱՆ

ՀԻՆԵՆ ՈՒ ՆՈՐԵՆ

(ՃՇՏՈՒՄՆԵՐ)

Այն օրէն ի վեր որ Բարիկ լոյս տեսնող «Արեւմուտք» շաբաթաթերթը օրկանը եղաւ Կիլիկիան Ընդհանուր Միութեան, Կիլիկիոյ հեռաւոր ու մօտաւոր անցեալի վերաբերեալ գրութիւններ յաճախ տեղ գրակցին անոր սիւնակներուն մէջ:

Կարելի չէ ըսել թէ Կիլիկիոյ այս աղետալի մասը որ ուղղակի կը հետաքրքրէ մեզ, Հայերս, լրիւ ուսումնասիրուած է: Հայր Ալիշանի «Միւսուան»ը անշուշտ հոյակապ գործ մըն է, եւ միշտ իր տեղը պիտի ունենայ. բայց ճշտումներ եւ լուծումներ միշտ ալ պիտի ըլլան տարիներու ընթացքին:

Իսկ ինչ կը վերաբերի մօտաւոր անցեալին, եւ ի մասնաւոր Փրանսական գրաւումի շրջանի Հայ կեանքին, որոշ իրողութիւն է որ ոչինչ ունինք այդ մասին զմեզ ու ապագայ սերունդները լուսաբանող: Բնական է խօսքը չեմ ընել Հայ Մասնաւոր: Բնական է խօսքը չեմ ընել Հայ Մասնաւորի սիւնակներուն մէջ հոս ու հոն ցրուած թղթ-թաղթութիւններուն ու տեղեկագրութիւններուն, որոնք յաճախ ներշնչուած են այլ եւ այլ նկատումներէ ու պատմագրին համար իրրեւ վաւերական, ստոյգ աղբիւր չեն կրնար օգտագործուի:

Բարիկ հաստատուած Սեպի ազգային մը, որ Գրիմիթէ կը ստորագրէ, կը հետաքրքրուի իր բնագրական անցեալովը, - հեռաւոր թէ մօտաւոր, - ու պատմականներ կը հրաժարէ Հայ ընթերցողին, «Արեւմուտք»ի մէջ:

Նպատակը շատ դժուար է. բայց երբ կարգը

կու գայ արդիւնքը դնահատելու, դժբախտաբար նոյն մակդէրը չենք կրնար գործածել:

Խօսինք օրինակներով: «Հանքնի հրդեհէն Նոյլ մը» վերնագրով յօդուածի մը մէջ որ հրատարակուած է «Արեւմուտք»ի ներկայ տարուան թիւ 22ին մէջ, երկու գլուխաւոր եւ էական հատուած հեռու են ճշմարտութիւն ըլլալէ, եւ կը ներկայացնեն դէպքերը բոլորովին այլափոխուած: Առանց մտնելու մանրամասնութիւններու մէջ, ըսենք չեղտակի թէ հոս ուր Պ. Գրիմիթէ կը հաւաստէ թէ.

«... Առանա եւ այլուր մեր կատարած դիմումներուն հակառակ, գրաւող ոյժերը օգտնաւ մը անգամ զլացան, որովհետեւ բարձրագոյն վայրէջ հրաման եկած էր լքել Հաճընը» կատարելապէս սխալ է:

Չեմ ուզեր Պ. Գրիմիթէլը տեսնել գիտակցաբար իրողութիւնները խեղաթիւրողի դերին մէջ. բայց անգիտութեամբ նման տողեր ստորագրելն ալ չեմ վայելցնել իրեն:

Ի ձեռին ունիմ Հաճընի պաշարումին ենթարկուող ու գիտակից անձի մը ստորագրութիւնը այդ դժբախտ օրերուն վերաբերմամբ, ուր կան հետեւեալ տողերը.

Մարտ 16. - Առաջին սաւառնակը եկաւ ու նամակներ ձգեց:

Մարտ 28. - Երկրորդ սաւառնակը եկաւ. օրն-տուկ մը փամփուշտ ձգեց. նամակները թուրքերու գիծին վրայ ինկան. թուրքերը առին:

* * *

Ուրիշ պարագայ մը եւս: Ներկայ տարուան «Արեւմուտք»ի թիւ 20ին մէջ, «Կիլիկիոյ լեզուն» վերնագրով յօդուած մը, ստորագրուած նոյն Պ. Գրիմիթէին, կը հաւաստէ.

«...Թրքախօս Կիլիկիացի Հայրը կը գործածէ իր հարազատ լեզուն բառեր... նոյնիսկ թուրքեր՝ անգիտակցաբար կը հոյովնեն հայերէն բառեր: «... Հայկական Կիլիկիոյ բաղձաթիւ անունները «... օրինակ Իւֆէր Սիւնի - (Թաղաւոր Սիւնի) եւ այլն»:

Թող ներք ինծի Պ. Գրիմիթէլ որ հաւաստեմ թէ «Թէքէր Սիւնի» իր կողմէ տրուած ստուգաբանութիւն - բացատրութիւնը հեռու է գիտական ըլլալէ, եւ կը յիշենք «Ակոռի» անունին.....

«Արի ուրիշ»ով ստուգաբանելու պարագան: Հ. Ալիշան ալ գրաւած էր իր Սիւնուանի Յաւելուածի բաժնին մէջ «խորին անպատ»ի առիթով «Իւֆէրսիւն»ով, (եւ ո'չ թէ Թէքէր Սիւն, ինչպէս կը գրէ Պ. Գրիմիթէլ), բայց երբեք մտքէն անցած չէ այդ անունը բացատրել «Թաղաւոր Սիւնի»ով...:

Իրականին մէջ այդ անունը ո՛չ թէ թէքէր Սինի է Պ. Գրիգորի ըսածին պէս, եւ ոչ ալ թէքէր-սին, ինչպէս կը գրէ Հ. Ալիշան. այլ թէքէր - Սինի, եւ տեղւոյն վրայ գտնուող աւերակներուն մէջ ցայտմ իր գոյութիւնը պահող արձանագրութիւն մը ունիմ հետախոյզին համար կը պարզէ ամէն ինչ:

Այդ արձանագրութիւնը, ըստ Հ. Ալիշանի, հետեւեալն է. «Տէր Աստուած ողորմեա խօշ Թորոսին»: Այս Թորոսը՝ Կոստանդինի որդի իշխան Թորոսն է, որ նորոգողն է եղած յիշեալ անապատին, (Սիսուան): Իսկ խօշ մակդերը, զոր կ'ուզէ Հ. Ալիշան «խաւ» ձեւին մէջ տեսնել առաւելապէս, սխալ ընթերցումի մը արդեւնք է:

Գտնուեցան նաեւ մարդիկ որ այդ բառը կարգացին «խալ» Թորոսի, ինչ որ դարձեալ իմաստ մը չի տար, ինչպէս չի տար «խաւ» մակդերը, որ ի հնումն կնոջ անունն էր:

Եւ եթէ այդ «խօշ» կամ խալը կարդանք խաղ (խաղաղութեամբ) - ինչ որ է արդէն իրաւամբ, -

այն ատեն կը պարզուի առեղծուածը, եւ այդ «թէքէր-Սինի» անունին բացատրութիւնը:

Ընդդիմախօսելու փափաքը չէր որ թելադրեց ինծի գրել այս տողերը: Գովելի է Պ. Գրիգորի թելադրութիւնը, ու քաջալերութեան արժանի, եւ փափաքելի է որ հետեւողներ ալ ունենար ան: Բայց ինչ որ խորհուրդ պիտի տայինք բոլոր նման աշխատանք տանողներուն, կարելի է խտացնել հետեւեալ խօսքով. Ըլլալ ստուգապատում, եւ բացատրութեան կամ ստուգաբանութեան պարագային աւաջնորդուիլ գիտական տուեալներով քան թէ հիմնուիլ նմանութիւններու վրայ, որոնք յաճախ չեն համապատասխաներ իրականութեան:

Մ. ԵՐԷՅԵԱՆ

Հալէպ, 20 Սեպտեմբեր 1947

ԿԻԼԻԿԵԱՆ ԱՇԽԱՐՀ

ԿՈՌԻԿՈՍԻ ԱՄՐՈՑՆԵՐԸ

«Սինի» ամսագրի 1946 Նոյեմբեր-Դեկտեմբեր միացեալ թիւին մէջ, Արտաւազդ Սրբազանին կողմէ «Կիլիկեան ամրացներ - Կոռիկոս» վերնագրով թարգմանաբար գրուած յօդուած մը երեւցաւ:

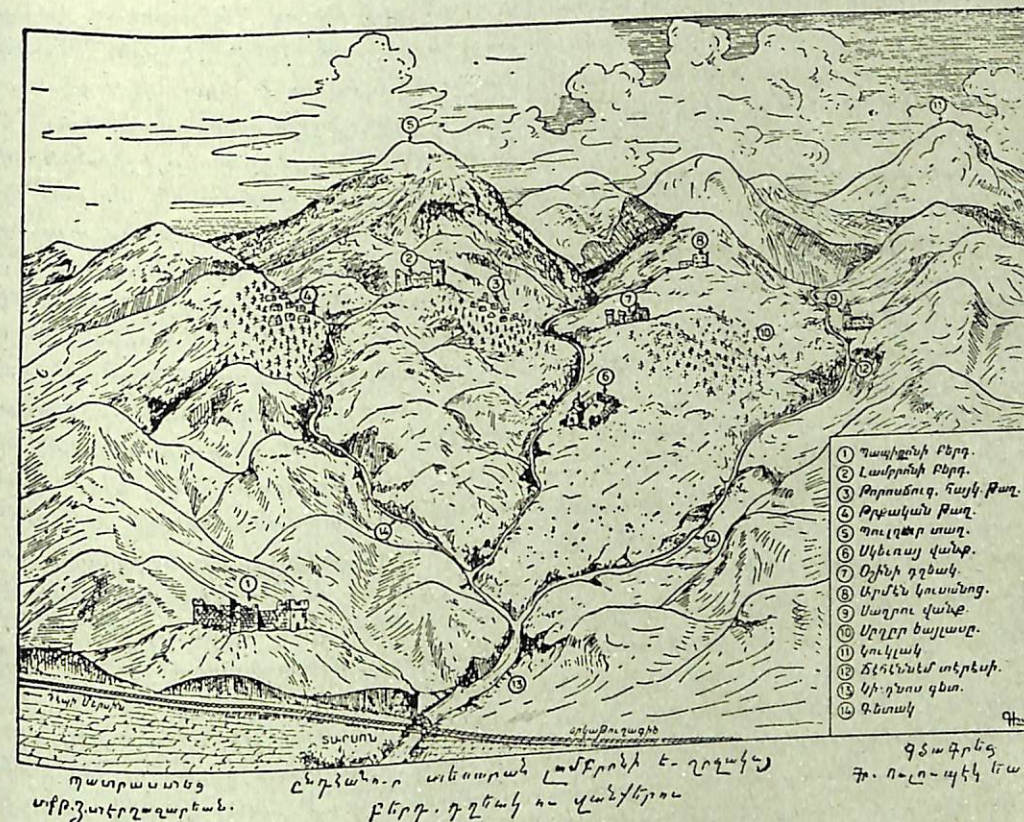
Նախ քան սոյն յօդուածի տեղագրական սխալները մատնանշելը՝ կ'ուզեմ շեշտել հոս թարգմանողի իրաւական գետնի վրայ ունեցած պարտականութիւնները, որոնք պէտք է ըլլան շատ յստակ ու մեկին:

Թարգմանիչը նախ պէտք է հեղինակին ու գրքին անունները տայ, յետոյ, իր թարգմանած նիւթի մասին իր գաղափարներն ու տեսութիւնները միմիայն լուսանցքին վրայ «ծանօթութիւններ» տողի տակ կրնայ արտայայտել, ո՛չ թէ յօդուածի շարունակական տողերու մէջ, ինչ որ կրնայ ընթերցողին վրայ այն տպաւորութիւնը ձգել՝ թէ այդ տողերն ալ հեղինակին գրութիւնն են: Թարգմանիչին կողմէ նման յաւելումներ, որոնք սխալ եղած կրնան ըլ-

լալ, բուն հեղինակին վարկը կ'անշքացնեն եւ կ'արժէքավորեն անոր գիտական հետազօտութիւնները:

Դժբախտաբար, Արտաւազդ Սրբազան վերը մատնանշուած սխալներէն մէջ ինկած է, երբ իր թերի տեսութիւնները հեղինակին գրութեան մէջ թիւմելով արժէքազրկ կած է յարգելի հեղինակի մը իրաւ տեղադրութիւնը Կոռիկոսի մասին:

Ուրիշ ոչ նուազ կարեւոր կէտ մըն ալ սա է, թէ խնդրոյ առարկայ յօդուածին հեղինակը շատ հաւանական է որ անձամբ հետազօտած ըլլայ Կոռիկոսը եւ չըջակայ վայրերը, որոնք հնութիւններով լեցուն են: Հոն, այդ ամայացած վայրին մէջ տքնած ու աշխատած է Հափելով բերդին բարձրութիւնը, պարիսպներուն երկարութիւնը, նա մանաւանդ թղթատած բոլոր հին պատմութիւնները որոնք կրնան խօսիլ Կոռիկոսի մասին, եւ վերջապէս մէջտեղ հանած փաստացի տուեալներով Կոռիկոսի պատմու-

թիւնը: Այսքան աշխատանքներէ յետոյ, Թարգմանող մը որ այդ կողմերը բնա՛ւ տեսած չէ, կ'ուզէ իբր թէ նորութիւններ ներմուծել, եւ սխալ ենթադրութիւններու մէջ ինկնալով գործը կ'աղաւաղէ:

Մենք լաւ գիտենք որ Թարգմանիչ Սըրբազանը Կիլիկիայէն թիւ մը հող անգամ տեսած չէ, բայց կը յաւանդի ըսելու Արեւմտեայ Հարաթաթերթի թղթակցին, թէ ինք պատրաստ ունի Կիլիկեան բերդերու ու վանքերու մասին հրատարակելի գործ մը:

«Պատմութիւնը կ'արտայայտուի աշխարհագրութեան մէջ» եւ մանաւանդ տեղադրութեան մէջ: Եթէ Սրբազանը իր այդ դեռ անտիպ մնացած գործով մեզի պիտի տայ լոկ Կիլիկեան բերդերու ու վանքերու արդէն ծանօթ պատմութիւնները եւ կամ

նոյնիսկ լոկ անուանացանկը, ուրեմն Կիլիկեան պատմութիւնը ատկից ո եւ է շահ պիտի չունենայ, տրուած ըլլալով որ իր աշխատակիք վանքերուն ու բերդերուն անունները, արդէն իսկ գրուած են հին ու նոր պատմութեան գրքերու մէջ, սկսելով Ուոհայեցիէն մինչեւ Լանկլէա: Կիլիկեան աշխարհին հարիւրը անցնող ամրոցներու, բերդերու ու վանքերու տեղագրութեան պակասն է որ լրացուած կ'ուզենք տեսնել, եւ այդ պակասը տեղին վրայ քրտնաջան աշխատութեամբ, ականատեսի պրպտումներով, խուզարկութեամբ եւ գիտական պեղումներով միայն կրնայ կատարուիլ: Ժամանակի մը համար գէթ մենք այդ բախտը պիտի չունենանք. ապագային կարելի ըլլայ գուցէ: Մինչեւ այդ թուականը ուրեմն, մենք կը գոհանանք Կիլիկիան լաւ